այն ամբողջ Թիւրքաց Հայաստանի համար, բայց և մեր Անդրկովկասի համար։ Հացի գնի հաւասարակշռութիւնը պահպանվում էր Թիֆլիսի փաձառանոցի վրա Ղարսի այդպէս անուանված կարմիր ցորենի երեւալով։ Երբ Ղարսի նահանգը միացվեցաւ Ռուսաստանին, մենք գտանք այդ նահանգի մէջ մի աշխատասէր երկրագործ ժողովուրդ, բաղկացած հայերից և Թիւրքերից, որոնք հասցրին երկիրը տնտեսական բարեկաութեանը։ Այդ Թիւրքերն էլ մեծ մասամբ հայեր են, մահմետական դաւանութեան, որի ապացոյց կարող է լինել նախ՝ նրանց տիպը, որ հայոց տիպին նման է, երկրորդ՝ քրիստոնէական տաճարներ որոնց նրանք երկրպագում են քրիստոնեաների հետ միասին, երրորդ՝ գիւղերի հայոց անունները, որոնք մեծ մասամբ նուիրված են քրիստոնէական սուրբերի պատւին, վերջապէս՝ հայոց լեզուն, որով դեռ մինչև այժմ ծերերը խօսում են իրանց տնային յարաբերութիւնների մէջ և նրանց սեփական խոստովանութիւնը թէ՝ „մենք առաջ էրմէնի էինք, իսկ այժմ Թիւրքեր ենք (մուսուլման)։“

Ղարսի նահանգի Ռուսաստանին միացնելուց յետոյ, Թիւրքաց հայերը, որոնց մօտ սէրը դէպի Ռուսաստանը յափշտակութեան է հասնում, ուրախանում էին ասելով. «Թող մենք տանջվենք, բայց գոնէ Հայաստանի այն մասը, որ միացրած է Ռուսաստանին երջանիկ կը լինի նրա տիրապետութեան տակ։»

Որովհետև Անդրկովկասի մի քանի տեղերում, ինչպէս Ալեքսանդրապօլի և Ախալցխայի գաւառներում, վարելահողերի պակասութեան պատճառով իւրաքանչիւր տարին արիւնահեղ կռիւներ են ծագում երկրագործ ազգաբնակութեան մէջ, այդ պատճառով այդ գաւառների հայ գիւղացիները դիմեցին կառավարութեանը, խնդրելով որ թոյլ տրվի նրանց գաղթել դէպի նոր նուաճած երկիրների ազատ մնացած տեղերը։ Նրանց այդ խնդիրքը մերժվեցաւ։ Այդ բաւական չէր. հայերին յայտնվեցաւ, որ նրանք փողով մինչև անգամ, իրաւունք չունեն գնել հողեր Ղարսի նահանգում և ձեռք բերել անշարժ կայքեր թէ Ղարս քաղաքում և թէ նահանգի այլ քաղաքներում։ Իսկ նահանգի միացնելու քիչ ժամանակ յետոյ կատարված առքի թղթերը պէտք է անվաւեր համարվին։ Այդպիսով կազմվեցաւ հայերի համար բնակութեան իրաւունքի սահմանափակումն։ Այնուհետև սկսվեցաւ Ղարսի նահանգի բնիկ ազգաբնակութեան գաղթեցնելը։ Հետևեալ օրինակներից դուք կարող էք ձեզ մի գաղափար կազմել թէ ինչ միջոցներով կատարվեցաւ այդ գաղթեցնելը։ Բոլորովին անսպասելի կերպով ստացվում է Շահնալար հայոց գիւղում Ղարսի նահանգապետի հրամանը գաղթել, ուր կամենան և զիջանել իրանց հողերն ու բնակարանները մալականներին։ Բողոքները, խնդիրքները, նահանգապետին ուղարկած պատգամաւորութիւնները ոչինչ չեն օգնում։ Շահնալարցիները թողնում են իրանց դաշտերն ու բնակարանները, ծախում են իրանց անասունները և մասամբ ուղևորվում են դէպի Թիւրքաց սահմանները, մասամբ էլ գնում են Ալեքսանդրապօլ, Ղարս և Թիֆլիս մշակութեան համար։ Ալաջայի ստորոտում գտնվող հայոց Բագնայր գիւղի բնակիչներին նոյնպէս հրամայած է գաղթել, թողնել իրանց գարեւոր դաշտերը, իրանց հայրենիքը։ Վերջապէս բագնայրցիներին տալիս են բնակվելու Ալաջա սարի միւս զառիվայրի վրա մի ինչ որ ժայռոտ և անջուր տեղ, որտեղ ոչ թէ միայն անհնարին է պարապել երկրագործութեամբ, այլ նրանց չեն տալիս մինչև անգամ արօտատեղիր կենդանիների համար։ Իսկ Բագնայր շնորհում են թափառական քիւրդերին։ Գաղթած հայերը, որպէս զի մի կերպ պահպանեն իրանց տաւարը, մասնաւոր յարաբերութիւններ են կապում քիւրդերի ամենամօտակայ գիւղի հետ և այդ վերջիններից սահմանված վարձով արածացնում են իրանց անասուններին քիւրդերին տուած և հայերից խլած արօտատեղերի վրա։ Այս տեսակ պայմանադրութեան մասին տեղեկանալով Ղարսի նահանգական վարչութիւնը արգելում է քիւրդերին թոյլ տալ որ հայերը իրանց հօտերը արածացնեն նրանց տուած արօտատեղերի վրա։ Հայերը վճռում են ընդդիմանալ այդ կարգադրութեանը, չը կարծելով որ նա վարչութեան կողմից տուած լինէր, այլ ընդունելով նրան որպէս քիւրդերի մի խորամանկութիւն, որով նրանք կամենում են հայերից աւելի էլ մեծ վարձ պահանջել նրանց արածվող անասունների համար։ Բայց շուտով նրանք ճանաչում են իրանց սխալը. արօտների վրա երեւում են կազակներ և եսաուլներ որոնք քշում են նրանց անասուններին այդ արօտատեղերից։ Գիւղացիները ծախում են իրանց կենդանիները, թողնում են իրանց նոր շինած բնակարանները և նոյնպէս գաղթում են դէպի Թիւրքիա։

Ղարսի նահանգի Թիւրք ազգաբնակութեան հետ վարչութիւնը, ճշմարիտ է, փոքր ինչ աւելի մարդասէր կերպով է վարվում, քան քրիստոնեայ-հայերի հետ, բայց դարձեալ նոյն ոգով։

Հասկանալի է այժմ, վերջացնում է ռուս լրագրի թղթակիցը, թէ ինչի Ղարսի նահանգի ազգաբնակութիւնը գաղթում է դէպի Թիւրքիա։

ՆԱՄԱԿ ԽՄԲԱԳՐԻՆ

Թիֆլիս, 9 մարտի

Ամսոյս 1-ին հայոց ներկայացման ժամանակ Թիֆլիսի յարգելի հասարակութիւնը մի յայտարարութիւնից իմացել է, որ ես իբրև թէ հրաժարուել եմ իմ պարտաւորութիւններից։ Այդ պատճառաւ շատերը ինձ դիմեցին իմանալու թէ ինչու ես չեմ կատարում իմ պարտաւորութիւններս։ Յայտարարութիւնը սուտ լինելով, լուրեր են տարածել իբրև թէ ես բենեֆիսի փողերը ստացել եմ, նոյնպէս մայիս ամսուայ ռոճիկը, և յետոյ պայմանագիրը խախտելով հեռացել եմ բեմից։ Ես այդպէս բան չեմ արել. որովհետև ես մինչև վերջը բենեֆիսի յոյսով էի ապրում։ Զարմանալի էլ կը լինէր որ ես ինքս ինձ վնասէի, և ուրիշի բենեֆիսի ներկայացման չը մասնակցէի։ Թատրոնական ասպարիզում ամենից բարձր և թանգագին ինձ համար եթէ մի վարձատրութիւն կայ, հասարակութեան համակրութիւնն է. Երկու տարվայ ընթացքում ամեն անգամ երբ ինձ առիթ տուել են բեմ դուրս գալու, Թիֆլիսի բուն հասարակութիւնը միշտ ընդունել է ինձ անկեղծ համակրութեամբ, ուստի ես պէտք էր ապերախտ գտնվէի դէպի Թիֆլիսի հասարակութիւնը, եթէ իմ պարտաւորութիւններս չը կատարէի։ Զոհելով թատրոնի գանձին իմ ռոճիկիս մէկ մասը, կրելով վիրաւորանքներ մինչև իմ պայմանագրիս վերջանալը, համբերելով կատարել եմ ես իմ պարտաւորութիւնները։ Ես գոնէ այսպէս համոզված եմ։ Ուստի խնդրում եմ մասնաժողովից որ հրապարակաւ յայտնի գործի հանգամանքները, թէ որն է այդ պարտականութիւնը, և ինչ պարտաւորութիւն է որ ես չեմ կատարել, որպէս զի հասարակութիւնը տեղեկանայ գործին և երկու կողմը լսելով այնպէս դատէ։

Այս մի քանի տող խօսքերիս, յարգոյ խմբագիր, խնդրում եմ տեղ շնորհեցէք Ձեր պատուելի լրագրոյն մէջ, որով օգնած կը լինիք մի պանդուխտ աղջկայ։

Աստղիկ

ՆԱՄԱԿ ԽՄԲԱԳՐԻՆ

Թիֆլիս, 8 մայիսի

Մայիսի 7-ին հայոց ներկայացումն կար։ Դատարկութիւն. 15 օթեակ, թէ չեմ սխալվում, դատարկ, աթոռներ և բազկաթոռներ, բաւական թւով, դատարկ. Ձանձրալի դատարկութիւն, թէ կառավարչի, թէ դերասանի, թէ հանդիսականի համար։ Համբաւված հինօրեայ դերասանի բարձր տաղանդն անգամ բաւական մագնիս չէր ունեցել Թիֆլիսի հասարակութիւնը դէպի թատրոն ձգելու։

Ներկայ հանդիսականի համար տանջանքի չորս ահագին ժամ։ Չորս ահագին ժամ նստած ես, կամ քեզ նստեցուցել են, որ զանազան անհամ ուշաթափութիւններէ, անտեղ արտասուքներէ, անտոփ ջղաձգութիւններէ, անբնական շարժումներէ ու վայրենի կանչիւններէ վերջ քեզ ասեն թէ մի Ժօրժ Մօրիսի թունաւորող ոչ թէ մի Սէն Թրոփէզի տիկինն է, այլ՝ մի Անթուան։ Անթուան չէ ուզում որ մի անազգական, բայց հարուստ Ժօրժ Մօրիսի կայք ու կայանք, դեղին ոսկիք, մի Սէն-Թրոփէզի տիկնոջ, Ժօրժ Մօրիսի կնոջ հասնի, այլ՝ իւր որդուն, որ Ժօրժի կնքածն է և որին Ժօրժ, դեռ չամուսնացած, իրեն ժառանգ էր ընտրել։ Ահա ինչի համար չորս ժամուայ նահատակութիւն։

Թատրոնը դպրոց է, ամեն դպրոց ունի իր ծրագիր. ծրագիրն այնպէս պիտի կազմվի՝ որ նրանով ուսած աշակերտ իր ընկերութեան իր ազգին պիտանի, օգտաւէտ լինի։

Դպրոցը չունեցածներս պիտի տայ մեզ. քննել թէ ինչ չունինք, ասել է քննել թէ ինչ պէտք է ունենանք. Դպրոցի ղեկն իրանց ձեռք ունեցողներ պէտք է ճանաչեն այն հասարակութեան ու ազգի պիտոյքներ, որի համար գործել են ուզում։

Թատրոնը նաև մի հայելի է. ինչ է հայն, ինչ պէտք է լինի հայն, հայելու մէջ ցոյց տուր այդ բան. Նախապաշարեալ, անառաքինի, անընկերասէր, անազգասէր, տգէտ, ինքնապաշտ, նիւթապաշտ հայի կողքին դիր լուսամիտ, առաքինի, ընկերասէր, ազգասէր, հայրենասէր հայն։

Թատրոնը քուրայ, հալոց է. դիր այդ հալոցի մէջ հայ կեանքն ու զոդէ։ Եւ երբ տեսնում ես թէ հայ կեանքէն թատրոնի համար հիւսուած արժանաւոր բան շատ չը կայ, այն ժամանակ պատճառաւոր ընտրութեամբ փոխ բեր օտարէն քեզ չունեցածդ։ Մարդիկ մի և նոյն պակասութիւններն ունեն, և ուղղութեան համարեա մի և նոյն միջոցներ։ Միայն, իրենց պակասութիւններ և ուղղութեան միջոցներ իրենց զարգացման աստիճանի համեմատ են։ Պէտք է ընտրել մի ուրիշ ազգի կեանքի մէջ զարգացման այն դարակէտը, որի վրա կանգնած է քու ազգդ. ցոյց տուր, այդ ազգի հեղինակների թատերական գրուածներով, թէ նա ինչպէս բարոյապէս, ընկերապէս և նիւթապէս ինքն իրան ուղղել, սրբագրել, ազնուացուցել և ազատ ու անկախ վիճակի է հասել։ Իսկ եթէ ուզում ես եւրոպական որ և է նրբացած Դօն-Ժուանի պակասութիւններ ցոյց տալով մեր անտաշ կինտօի պակասութիւններն ուղղել, սխալվում ես. կինտօն Դօն-Ժուան չէ։

Թատրոնը դայեակ է. նա պէտք է մեզ, իմաստուն մատակարարութեամբ, լուսաւոր գաղափարներ, ազգասիրական գաղափարներ և ձգտում տայ, մեզ խօսել սովորցնէ։ Բայց այն խառնակ՝ աջուձախ ընտրութիւնը, այն անգոյն՝ առանց որ և է որոշ ձգտման խաղերը, այն խառնակ ու խորթ լեզուն, սիրտ, միտք ու լսելիք կրթող չեն։

Մայիսի 7-ի խաղը, թող իր ներքին անհամութիւնն ու անհոտութիւնն, առ նուազն երեք անկնիք բարբառ էր պարունակում, Աւալեան—Մանդինեան բարբառ, Ադամեան—Սնակեան բարբառ և Էքչեան բարբառ. մի տեսակ խառնապուր։

Դերասանական խմբի մէջ պատուական ուժեր կան. դրանցով կարելի է լաւ գործ տեսնել. բայց խաղերի ընտրութեան և լեզուների մաքրութեան ու հարազատութեան վրա դեռ շատ ու շատ բան կայ ասելիք. Եթէ մեծարգոյ կառավարիչն այդ բանի վրա մասնաւոր ուշադրութիւն չը դարձնէ, իր թատրոնը մայիսի 7-ի կրկնութիւնը շատ ու շատ անգամ կը տեսնի։

Ա. Մ. Ե. Գ.

ՆԵՐՔԻՆ ԼՈՒՐԵՐ

Մենք լսում ենք որ Գօրու մօտ գտնվող Ուպլիսցիխէ վրացախօս հայոց գիւղի բնակիչները գզուելով մեր հոգևոր իշխանութեան, Էջմիածնի անփութութիւններից և նրա ուղարկած քահանայի բարբարոս վարմունքից ծխականների հետ, այս օրերս խնդիրք են ներկայացրել Վրաստանի էկզարխին որ կամենում են ուղղափառութիւնն ընդունել։ Ուրեմն դարձեալ մի ամբողջ հայ գիւղ պէտք է օտարանայ։ Ի՞նչ է անում Էջմիածինը, մեր խաւարասէրների կարծիքով ազգութեան այդ նեցուկը։ Չը մոռանանք որ Ախալցխայէ մահից յետոյ Վրաստանի և Իմէրէթի հայոց թեմը չունի առաջնորդ, իսկ նրա ռոճիկը ուտում է Էջմիածինը։

—

Ստացանք Շամախուց, Էմմանուէլ Փիրբուդաղեանցից 8 րուբլ յօգուտ Թիւրքիայի հայ սովալլուկների։ Այդ փողը պարոնը ուղարկում է ամեն ամիս և սա ապրիլինն է։

—

Ամբողջ հարաւային Ռուսաստանում հրէաների դէմ ամօթալի անկարգութիւնը և նրանց ջարդը շարունակվում է։ Ռուսաց մեծ թերթերից մինը, այն է «Новое Время» լրագիրը այն իդիոտութեանը հասաւ, որ իր առաջնորդող յօդուածում առաջարկում է գաղթեցնել Ռուսաստանից բոլոր հրէաներին։ Դրա համար լրագրի առաջարկած միջոցներից գլխաւորը սա է. զրկել հրէաներին ամեն մարդկային իրաւունքներից, որպէս զի նրանց դրութիւնը անտանելի լինի Ռուսաստանում և այնուհետև թագաւորական հաշւով գաղթեցնել նրանց օտար երկիրները, խստութեամբ արգելելով նրանց վերադարձը դէպի Ռուսաստանը։

—

Ներկայ համարում տպում ենք «Русскій Курьеръ» լրագրի Թիֆլիսի մի թղթակցութիւն Ղարսի նահանգի դրութեան վրա։

ԱՐՏԱՔԻՆ ՏԵՍՈՒԹԻՒՆ

ՖՐԱՆՍԻԱ

Լրագիրները հաղորդում են հետևեալը։ Ֆրանսիական հանրապետական մամուլը նորից սկսեց զբաղվել ամենքից մոռացված „Հենրիկոս V թագաւորով“, որ խաղաղ ապրում է Ֆրօշդորֆի մէջ կոմս Շամբօրի անունը կրելով։ Նորից բարձրացան հին վէճերը միապետականների և հանրապետականների մէջ, Աստուածային իրաւունքի և ժողովրդական իշխանութեան կուսակիցների մէջ։ Այդ վէճերը բաւական անմեղ են և հանրապետականները ծաղրելով են վիճում, ի նկատի ունենալով Ֆրանսիայի այժմեան պետական հաստատ կազմակերպութիւնը։ Կոմս Շամբօր նորերումս մի նշանաւոր գումար ուղարկեց Վատիկան իբրև սուրբ Պետրոսի նուէր։ Այդ առիթով Հռոմի կղերական լրագիրները սկսեցին գովել «թագաւորին» և քարոզել, որ Ֆրանսիայի համար միապետութիւնը անհրաժեշտ է։ Այդ գովասանքները և դատողութիւնները արձագանք գտան Փարիզի մէջ հրատարակվող կղերական լրագիրների մէջ և առիթ տուին լրագրական վիճաբանութիւններին։ Այդ վիճաբանութիւնները աւելի էլ դրական ձև ստացան, երբ կոմս Շամբօրի կուսակից օրինական Լըգվէրդ Նըրվէ յայտնեց թէ կամենում է Փարիզի 9-րդ շրջանի մէջ քուէարկվել պատգամաւոր լինելու համար։ Կոմս Շամբօրը նրան հաւանու-